Jaroslav D a v i d (Ostrava)

HAVLÍČKOBRODSKO 24. SBORNÍK PŘÍSPĚVKŮ O HISTORII REGIONU. Okresní muzeum v Havlíčkově Brodě a Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, Havlíčkův Brod 2010, 257 s.

Česká toponomastika je svou tradicí i současností spojena s regionální vlastivědou a historií, z níž vzešla, a proto je dodnes v řadě sborníků a lokálních časopisů právě místním a pomístním jménům věnován významný prostor. Jedním z nich je také periodický sborník Havlíčkobrodsko, jehož tradice, započatá a záhy ukončená v roce 1971, byla obnovena po roce 1989. Sborník se zaměřuje na region centrální Českomoravské vrchoviny, zhruba v hranicích okresu Havlíčkův Brod, který je přechodem mezi Čechami a Moravou. Přestože jde o území svými dějinami i svou toponymií nesmírně zajímavé, a dodnes jen zčásti probádané, tzv. velká historiografie mu doposud nevěnovala příliš zájmu.

V nejnovějším, 24. čísle sborníku Havlíčkobrodsko se kromě článků zaměřených historicky a etnograficky, např. Kaple Božího hrobu při augustiniánském klášteru sv. Rodiny Tomáše Řepy, Masopust na Havlíčkobrodsku Věry Holendové nebo Strojírna Jana Pujmana v Novém Ransku Eduarda Veselého, objevily také tři texty, které by neměly uniknout pozornosti toponomastiků. Jsou to studie Zemské brány na Českomoravské vrchovině? Petra Hejhala (s. 7–19), Dvory v okolí Havlíčkova Brodu a možnosti jejich zkoumání Pavla Rouse (s. 20–39) a Listina opata Jaroslava II. ze 13. 7. 1318 – okno do dějin zaniklého vilémovského konventu a nejstarší historie vesnic v jeho okolí Aleny Křivské (s. 171–186). Těmto textům se chceme věnovat podrobněji.

Archeolog Petr Hejhal (Archaia Brno, o.p.s., pracoviště Jihlava) se dlouhodobě badatelsky zabývá osídlením českomoravského pomezí. Právě z jeho disertační práce (2009), zaměřené na Českomoravskou vrchovinu, vychází také publikovaný článek. Ačkoliv o zemských stezkách a bránách bylo od 19. století napsáno velké množství textů (např. Hraše 1885, Horák – Chramosta 1923, nověji Květ 1997, 2003, 2011, Cendelín 1999), dokonce byla založena nová disciplína, tzv. stibologie (Květ 2003, s. 156–157), téma se zdá být pro dnešní onomastiku nezajímavé. Práce 19. a 20. století až na výjimky (srov. např. Vávra 1969, 1971) poznamenané amatérismem nebo dokonce záměrnou dezinterpretací svědectví toponym, odsunuly problematiku výzkumu stezek na okraj toponomastického zájmu. Svou roli zde hraje také současný trend v toponomastice orientující disciplínu více na jazykovou stránku zeměpisných jmen než na jejich výklad jako „svědků“ minulosti. O to důležitější je nový zájem a pohled na problematiku zemských bran, který představuje studie z pera archeologa, využívajícího i svědectví toponym. Petr Hejhal předpokládá existenci vnitrozemských

bran na českomoravském pomezí v neklidných dobách 2. poloviny 12. století. Ve svém článku vymezuje „minimální kritéria“ (s. 8–9, srov. též Hosák 1957), která by měla místa zemských bran splňovat: existence zemské stezky a lokalit spojených se strážním systémem, poloha na okraji pomezního hvozdu, vhodné geomorfologické podmínky, svědectví písemného pramene, popř. jiné indicie, jako jsou toponyma, archeologické nálezy apod. V centrální části Českomoravské vrchoviny uvedeným hlediskům odpovídají tři oblasti: okolí Libice nad Doubravou, okolí Větrného Jeníkova a pravděpodobně také poloha u Výskytné u Pelhřimova. Pro Hejhala, porovnávajícího zkoumaná místa s dalšími lokalitami, např. Teplá u Mariánských Lázní, Dobenín u Náchoda, Brůdek u Domažlic, jsou mimo pramenného svědectví o existenci bran důležitá právě toponyma. V případě pomístních názvů *Hradiště, Strážník*, *Strážný vrch*, a místních jmen *Příseka*, *Přísečno* či *Přechod* (srov. Severin – Sviták 2003, David – Rous 2006, s. 63–64) lze téměř s jistotou uvažovat o zapojení jimi pojmenovaných objektů do strážní soustavy. Ovšem pokud Hejhal hledá oporu pro lokalizaci zemských bran v toponymech *Čihadla* či *Střítež*, je spojování uvedených jmen se strážními místy spíše sporné a nepravděpodobné (srov. např. Hosák – Šrámek 1980, s. 509). Nejvíce prostoru však studie věnuje toponymu *Branišov*. Text upozorňuje na nápadné rozložení toponym *Branice*, *Branišov*, *Branišovice*, *Branžov* právě v oblastech, kam jsou kladeny zemské brány. Hejhal však nedisponuje jistotou autorů naivních etymologických interpretací, pouze klade otázku: „Je možné, že zmíněná toponyma „Branišov“ jsou skutečně reminiscencí na oblast zemské brány?“ Znovu se tak otevírá možnost, na niž upozornil v případě toponym *Bránice* a *Brankovice* již před půl stoletím Ladislav Hosák (1962, s. 147; srov. skeptický postoj k výkladu např. u Hosáka – Šrámka 1970, s. 104; viz též Profous 1947, s. 145–147, kde výklad toponyma *Branišov* a *Braník*), totiž jejich spojení se zemskými bránami. Hejhalova otázka je položena především toponomastikům jako výzva k mezioborové diskusi a spolupráci.

Druhou studií, která si zaslouží toponomastikovu pozornost, je článek archeologa Pavla Rouse (Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod). Pavel Rous se ve svých výzkumech zaměřuje především na středověké dějiny hornictví a kolonizace Havlíčkobrodska. Jedním ze specifik středověkého osídlení regionu je nápadná kumulace dvorů a samot, cca 80–100 existujících, zaniklých či v osadu přeměněných usedlostí. Tyto sídelní jednotky, v českém kontextu jde o unikátní situaci, jsou rozloženy v okruhu 4 km od historického centra Havlíčkova Brodu s největší koncentrací v jižním směru. Jejich kořeny jsou zčásti dány tzv. dvořáckými dvory, usedlostmi se specifickým právním postavením, později sloučenými do osad *Pohledští* a *Okrouhličtí Dvořáci*, nazvaných dle příslušnosti k vrchnosti (srov. Kysilka – Pavlíček 2006). Druhý zdroj existence samot a dvorů sahá až do poloviny 13. století, do období německé hornické kolonizace. V tomto případě jde především o usedlosti koncentrované v jižním a jihovýchodním směru od města mezi Svatým Křížem a

Mírovkou. Pavel Rous se po nastínění charakteristik různých typů dvorů zaměřuje na metodologické problémy jejich lokalizace. Jedním z nich je nestabilita názvu, nejčastěji vázaného na aktuálního majitele. Řada dvorů také během staletí zanikla. Stopu po jejich jméně však může uchovávat název osady, jako je tomu v případě dvoru *Smolov* – dnes osada *Šmolovy*, nebo pojmenování polní či lesní trati. Důležité svědectví o stáří lokality představuje také lidová tradice, např. pověsti, či stavebně-historický průzkum, který v řadě lokalit odhalil pozdně gotické architektonické prvky, např. Stříbrný Dvůr, U Vítků. Rous v této úvodní studiu k budoucímu výzkumu ukazuje, že pouze široký interdisciplinární záběr může téma postihnout jako celek a přinést hodnověrné informace. A mezi jinými připomíná i významnou úlohu toponomastiky pro interpretaci názvů, jejich klasifikaci a identifikaci (srov. Beneš 1963, Harvalík 2004).

Třetím textem, na nějž chceme upozornit, je analýza listiny vilémovského opata Jaroslava II. z roku 1318 historičky Aleny Křivské (Muzeum Podkrkonoší v Trutnově), která podává svědectví o neutěšeném stavu hospodářství kdysi významného benediktinského kláštera na počátku 14. století. Konvent touto listinou postoupil za 45 kop grošů hladomorem zdecimovanou ves Lipničku do užívání Markvardovi řečenému Černý a jeho manželce Domaslavě. Autorka se věnuje nejen okolnostem vzniku dokumentu, ale také sfragistickému a diplomatickému popisu pramene. Pro onomastiku je pak zajímavá část, v níž se Alena Křivská snaží lokalizovat jednotlivá místa v predikátech 12 drobných feudálů, kteří byli přizváni jako svědci právního aktu. Z nich nejvýznamnější je určení Václava a Martina z Mankova (*Weslaus de Mankowa*, *Martinus de Mankova*), které posouvá dataci zaniklé osady Mankov (dnes poloha Na Maňkovech, obec Řečice, okr. Pelhřimov), prvně připomínané roku 1444, o téměř 150 let. Autorka rovněž ztotožňuje svědka označeného jako *Bhle de Smyrsan* s Blehem ze Smrčan, a lokalitu, dle níž se jmenuje, se zaniklou osadou *Smrčany* u Zbýšova (okr. Kutná Hora).

Nové, 24. číslo Havlíčkobrodska si tedy minimálně třemi uvedenými příspěvky zaslouží pozornost onomastiky. Nejen tyto tři studie, ale i celková úroveň čísla potvrzují dnes stále více aktuální pravdu, že ne vždy je status tzv. recenzovaného vědeckého periodika známkou odborné kvality publikovaných textů. Ta je ve skutečnosti dána především upřímným zájmem o problém, jasnou metodou a poctivostí badatelské práce.

Literatura a prameny :

J. Beneš, Naše příjmení z podstatného jména Hof a z jeho odvozeniny, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 4, 1963, s. 15–19.

D. Cendelín, Staré komunikace, Vizovice 1999.

J. David – P. Rous, Neviditelní svědkové minulosti. Místní a pomístní jména na Vysočině, Praha 2006.

M. Harvalík, Hofnamen. In: A. Brendler – S. Brendler (eds.), Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik, Hamburg 2004, s. 415–425.

P. Hejhal, Pravěké a raně středověké osídlené české části Českomoravské vrchoviny, disertační práce, obhájena na FF MU v Brně v roce 2009. Dostupný z WWW: <http://is.muni.cz/th/8771/ff_d/>.

F. Horák – E. Chramosta, Cesta Liběcká v dějinných proměnách, se stezkami vedlejšími a strážnicemi, Praha 1923.

L. Hosák, Moravské a slezské místní jméno jako historický pramen. In: Acta UP - řada Historica III, Praha 1962, s. 141 – 182.

L. Hosák, Zásady při určování směru středověkých cest, Časopis Společnosti přátel starožitností 65, 1957, s. 147–148.

L. Hosák – R. Šrámek, Místní jména na Moravě a ve Slezsku I–II, Praha 1970–1980.

J. K. Hraše, Zemské stezky, strážnice a brány, Nové Město nad Metují 1885.

R. Květ, Staré stezky v České republice, Brno 1997.

R. Květ, Duše krajiny. Staré stezky v proměnách věků, Praha 2003.

R. Květ, Atlas starých stezek a cest na území České republiky, Brno 2011.

K. Kysilka – J. Pavlíček, Nástin dějin obce Okrouhličtí Dvořáci se zaměřením na hospodářský a demografický vývoj obce, Havlíčkobrodsko 20, 2006, s. 9–32.

K. Severin – Z. Sviták, Přeseka, Archeologia historica 28, 2003, s. 419–429.

I. Vávra, Haberská cesta, Historická geografie 3, 1969, s. 8–32.

I. Vávra, Trstenická stezka, Historická geografie 6, 1971, s. 77–132.